

SADRŽAJ

0. Autorski uvod	9
1. Moral, etika i filozofija	15
1.1. „Normativno pitanje“ i kako izgleda moralno iskustvo	16
1.2. Moralno i „praktičko“	18
1.3. Filozofija i etika kao potraga za objašnjenjem	20
1.4. Etika i moral: razlika	25
1.5. Moralno vrednovanje i moralno odlučivanje	27
1.6. Etičke tradicije i tipovi etičkih teorija	28
1.7. Provizorna karakterizacija moralnih normi	29
1.8. Moral, moralitet i moralisanje	33
1.9. O mogućim izvorima morala	38
1.9.1. Moral kao „stvar emocija“?	38
1.9.2. Razum kao izvor morala?	46
1.9.3. Kompromis: i um i emocije?	49
1.9.4. Nema kompromisa: ni izvora ni morala?	50
2. Klasične etičke distinkcije i granični pojmovi	52
2.1. Vrednosti i norme	53
2.2. Primarni i sekundarni vrednosni pojmovi	56
2.3. Deontički i aretički pojmovi	57
2.4. Dobro i ispravno (treba)	58
2.5. Činjenice i vrednosti	62
2.5.1. Problem redukcije vrednosti na činjenice	64
2.5.2. Ne-reduktivna veza: supervenijencija	66
2.5.3. Ne-prirodne činjenice	67

2.6. Sloboda i nužnost	72
2.7. Uzroci i razlozi	73
2.8. Postupci i propusti	75
2.9. Univerzalno i generalno	76
2.10. „Objektivizam“ i „realizam“	79
2.11. Subjektivizam i relativizam	83
3. Etika kao teorija	94
3.1. Može li etika biti naučna teorija?	94
3.2. Naučna teorija kao opšti model racionalnog objašnjenja	95
3.3. Fizikalizam	96
3.4. Kako testirati etičku teoriju?	102
3.5. Ekvilibrijum kao zajednički imenitelj metoda nauke i etike?	103
3.6. Da li je nauka dokazala da slobode nema?	105
4. Metaetika: put koji se ređe bira?	109
4.1. Metaetika i istorija etike	110
4.2. Metaetički kognitivizam	115
4.2.1. Argument u prilog kognitivizmu: fenomenologija morala	115
4.2.2. Najteži problem za kognitivistu: argument otvorenog pitanja	117
4.2.3. Vrste kognitivizma	119
4.3. Metaetički nekognitivizam	127
4.3.1. Argument u prilog nekognitivizma: moralno razilaženje	128
4.3.2. Najteži problem za nekognitivistu: Frege-Gičov problem	132
4.3.3. Vrste nekognitivizma	134
5. Normativne teorije kao kruna etike	139
5.1. Etika vrline: izvrsnošću do dobrog života	144

5.1.1	Kako je ideja vrline obnovljena u savremenoj etici	148
5.1.2.	Antičko shvatanje vrline i začeci etike	150
5.2.	Aristotel i <i>Nikomahova etika</i>	153
5.2.1.	Uzročnost i teleologija	154
5.2.2.	Sreća kao eudajmonija	155
5.2.3.	Argument funkcije	157
5.2.4.	Podela duše i opšta podela vrлина	159
5.2.5.	Karakterna vrлина kao „sredina između krajnosti“	162
5.2.6.	Intelektualne vrline: teorijske i praktičke	165
5.2.7.	Koja vrлина / koje vrline vode sreći?	167
5.3.	Etika dužnosti: prioritet ispravnog	168
5.4.	Kantova etika	173
5.4.1.	<i>Um</i> i saznanje	174
5.4.2.	Moralno znanje	184
5.4.3.	Kritika sadržinskih etika	185
5.4.4.	Volja i dobra volja	187
5.4.5.	Dužnost	190
5.4.6.	Kategorički imperativ	196
5.4.7.	O izvoru moralne vrednosti	202
5.4.8.	Maksime, a ne postupci	205
5.4.9.	Podela dužnosti	209
5.4.10.	Kategorički imperativ na delu: lažno obećanje	211
5.4.11.	Postulati praktičkog uma	216
5.4.12.	Posebna reč o slobodi	218
5.4.13.	„Čoveštvo kao svrha po sebi“	222
5.4.14.	Dva čuvena prigovora Kantovoj etici	226
5.4.15.	Utilitarizam i Kantova etika	229
5.5.	Konsekvencijalizam: preko „dobra“ do morala	231
5.5.1.	Utilitaristički pojmovni trio: „zadovoljstvo“, „sreća“ i „korisnost“	236
5.5.2.	Metaetički problem utilitarizma: naturalistička greška	237

5.5.3. Osnovni normativni problemi utilitarizma . . .	238
5.5.4. Odgovor na primedbe: utilitarizam pravila . . .	242
5.6. Klasični utilitarizam	244
5.6.1. Bentamov „kvantitativni“ utilitarizam	245
5.6.2. Milov „kvalitativni“ utilitarizam	252
6. Autorski zaključak	267
6.1. Dva mita	268
6.1.1. Mit o nerešivosti moralnih sporova	269
6.1.2. Mitska zabrana metafizike morala	271
6.2. Zdravi razume, vrati se!	273
6.3. Domeni etike?	275
 Bibliografija	 279
 Indeks ključnih pojmov i imena	 289

0. AUTORSKI UVOD

Već naslov uvoda čitaocu, verovatno, deluje čudno jer prvo poglavlje knjige ovog tipa obično nosi neko od prigodnih imena, kao što su „Predgovor“, „Predgovor autora“, „Uvod“, itd. Namerno sam iskoristio izraz „autorski“ a ne „autorov“ (uvod) jer on jasno upućuje na moj lični stav. Samo sam dva poglavlja ove knjige napisao u prvom licu jednine – ovo (uvodno) i zaključno. Razlog za to je dvostruka priroda ove monografije o etici koja je, sasvim neskromno, zamišljena kao „minimalna, a sveobuhvatna“. Prvo, u poglavljima u kojima govorim u jednini (uvodu i zaključku) izneću *svoja*, nadam se ipak utemeljena, uverenja o prirodi morala i ulozi etike u savremenoj filozofiji. S druge strane, ostatak knjige trebalo bi da bude ne-lično, dakle profesionalno ali distancirano, „hladno“ izlaganje „teorijskog minimuma“ etike kao filozofske discipline. Ovakva ekspozicija trebalo bi da bude nacrt za celovitu sliku same etike – njenog pojmovnog instrumentarija, karakterističnih argumenata i metoda, kao i najvažnijih teorijskih tradicija. Samim usmerenjem, dakle, ova studija nije deo trenda pisanja popularizatorskih poluamaterskih mini-knjiga sa čudnovatim frazama u naslovima poput „filozofija za decu“, „teorija o moralu kroz film“ (ima i toga), „najkraća istorija etike“, „etika bez muke...“ i sl. U osnovi, ovaj moj pokušaj je uvodni tom idealno zamišljene dvotomne Etike koja bi se detaljnije pozabavila *celinom* ove discipline. Drugi deo ovako zamišljene knjige bio bi kritička istorija ove grane filozofije. Taj deo posla, ipak, moram da ostavim onima koji dolaze posle mene. Naravno, ako im je do toga.

Povod zbog koga ova knjiga u naslovu ima pomalo neobičnu frazu („teorijski minimum“) jeste moja amaterska pasija bavljenja načinom na koji profesionalni naučnici (pre svega, fizičari) svoje neverovatno složene teorije približavaju onima koji su za nauku zainteresovani, ali sami (još?) nisu naučnici. Kao profesionalni filozof, ja sam nužno naučnički amater, šahovskim rečnikom „kibicer“. Stoga se i nisam previše nadao ću uspeti da se uputim čak ni u osnove savremene fizike, iako me je ta oblast privlačila. Posebno sam se zanimao za to kako se ozbiljno, a ne pomodno šarlatanski i opsenarski, razjašnjavaju naučni problemi koji su danas gotovo postali deo pop kulture. Gotovo svi ste čuli za njih: „Šredingerova mačka“, „superpozicija“, „crna rupa“, „putovanja kroz vreme“, „tamna materija“, itd. Iako nisam imao dovoljno znanja, proganjao me je utisak da ovi problemi radoznalcima nisu predstavljeni dobro, i to ne samo u naučno-popularnoj literaturi već i u onim oblastima koji se dotiču filozofije.

Naravno, nije dolazilo u obzir da kao filozof tada već srednjih godina pokušam da „krenem od nule“ i odvojim bar dve do tri godine za intenzivni nastavak izučavanje matematike, što zapravo i jeste jedini put kojim se u fiziku može ući. Na svu sreću, u samoj fizici postoje ingeniozni, a prema amaterima naklonjeni naučnici (neke sam u ovoj knjizi i citirao), pa sam među njihovim radovima namenjenim početnicima i široj publici pokušao da nađem odgovor na neka pitanja koja se nalaze na razmeđi filozofije, etike i nauke. To su granična pitanja koja se tiču i nauke i filozofije, poput shvatanja slobode ili problema prirodnog determinizma. Posle dosta kopanja po naučno-popularnoj literaturi i „literaturi za početnike“ naišao sam na dve ozbiljne knjige koje su u naslovu sadržale naizgled benignu frazu „teorijski minimum“.¹

¹ Susskind, L., Hrabovski, G., *The Theoretical Minimum: What you Need to Know to Start Doing Physics*, Basic Books, New York, 2014; Susskind, L. And Friedman, A., *Quantum Mechanics: Theoretical Minimum*, Basic Books, New York, 2015.

Otkrio sam da se u ovim, za početnika i ne baš preterano lakim ali načelno savladivim knjigama, nalazi gotovo sve što treba nekome ko je spreman da se ozbiljno uputi u ozbiljnije fizičke probleme. Preduslovi koji naglašavaju autori ovih knjiga su jasni: minimum prethodnog znanja (algebra na brucoškom nivou) i zainteresovanost „za samu stvar“ (fiziku), a ne za pomodne mistifikacije ili kvazinauku. Rukovodeći se ovim receptom za pisanje knjige, pomislio sam da nije loša ideja pokušati, koliko mi skromne mogućnosti to dozvoljavaju, da se na sličan način pozabavim „minimumom etike“. I odjednom, eto naslova moje nove knjige. *Etika: teorijski minimum*.

Postoji razlog zbog kojeg mislim da knjige nalik ovoj nisu suviše. Kako vreme odmiče, a moj put profesionalnog filozofa se bliži kraju, sve više stičem utisak da se na svetskom nivou širi uverenje da etikom može da se bavi doslovno svako. Ovo moje uverenje može se dobrano i potkrepiti, a jasnih signala ima mnogo i na sve strane. Izmišljanje „velikih etičkih problema“, organizacija svakojakih konferencija o svemu i svačemu „etičkom“, hiperprodukcija „ili trivijalnih ili pogrešnih“ tekstova pa čak i sijaset knjiga, ukazuju mi na to da se unutar same etike kao discipline danas, nema za to boljeg izraza od narodskog, „ne zna ko pije, a ko plaća“. Mnoge se jalove rasprave i sada vode o problemima o kojima je retko ko čuo ili o „velikim pitanjima“ koje niko ni ne može da pokuša da reši.

Prodor amaterizma, arogantnog kvaziznanja i opskurantizma u etiku, a šire i u filozofiju, ponekada dobija i komične oblike. Evo jedne ilustracije. Na jednoj konferenciji održanoj 2015. godine u Napulju, ne sasvim svojom voljom, predsedavao sam panelom na uglednoj bioetičkoj konferenciji, koji je više ličio na sajam nego na skup naučnika. (Bilo je predviđeno negde između 300 i 350 izlaganja!)² Iako je bilo jasno da konferencija ovog tipa služi samo tome da

² etica-2015-italy (isas.co.il)

se „osveže“ biografije njenih učesnika, zabrinjavajuće je bilo videti koliko malo filozofije ima na „bioetičkoj“ konferenciji. Zapanjujuće je bilo samo gledati šta se sve „etikom“, makar ona bila i „bio-“ danas naziva. Ipak, konačno sam mentalno kapitulirao pred jednim naslovom, koji namerno ne prevodim, a upućenima govori sve: „Will poop become valuable commodity? Ethical consideration on fecal microbiota research“.

Da nesreća bude veća, ni nauka na ovoj konferenciji nije prošla bolje jer je bila prisutna gotovo isključivo u obliku kvazinauke. Evo još jednog primera iz prve ruke. Poslednjeg dana pomenute konferencije, žureći na ručak i kao za inat, pred sam kraj mog zlosrećnog predsedavanja panelom, kolegunica iz Rusije je potegla pitanje, ni manje ni više, „etičkog problema presađivanja glave“. Sasvim zbunjen, prisetio sam se da je to verovatno odjek tada bombastično najavljivanih napora jednog italijanskog lekara da se u takav poduhvat zaista i upusti. Ne videvši šta u takvim intelektualnim egzibicijama može biti filozofsko ili naučno pitanje, pokušao sam nekako da raspravu okončam pre nego što se stvar otme kontroli. Nije mi baš uspelo, jer je tema bila „više nego zanimljiva“. Znam da se nekako završila nekakvom raspravom o lepku kojim bi se nervi „donora“ (glave ili tela, nije bilo jasno) slepili sa nervima „primaoca“. Više za sebe sam konstatovao da tu filozofsko pitanje može biti samo ko je davalac, a ko primalac i čega je ko primalac ili davalac. Moram priznati da me je ovo iznenadno iskustvo protreslo. Da li sam ja neobavešteni amater pa ne razumem ovakva „dostignuća“ ili je etika naglo deprofesionalizovana?

Verovatno najjači dokaz da uverenje o deprofesionalizaciji etike, pa i cele filozofije, nije samo plod mog sumnjičavog sitničarenja, dobio sam zahvaljujući kolegi Stefanu Mićiću koji mi je u vreme pisanja ovog predgovora, dakle u poslednji čas pred predaju rukopisa knjige u štampu, doturio jedan tek objavljeni „filozofski“ tekst. On je moju zbunjenost

u pogledu profesionalizma u filozofiji i etici doveo do fascinacije dometima intelektualne arogancije.

Da ne raspredam naširoko. U tekstu o kome govorim, ponovo se pojavilo izlizano marksističko i „postmarksističko“ proklamovanje nužnog „kraja istorije“. Ništa naročito novo, reklo bi se. Međutim, autor ovog teksta ne kaže da je istorija došla do kraja, pa čak ni da je istorija filozofije hegelovski stigla do svog vrhunca već da proučavanje istorije filozofije treba definitivno okončati. Ukratko, autor javno tvrdi da savremenom filozofu istorija filozofije uopšte nije potrebna. Štaviše, izučavanje istorije, umuje autor, može biti štetno.³

Pojava ove teze uopšte me nije iznenadila. Štaviše, s obzirom na razuzdanost i polet tvoraca raznih (uglavnom nepostojećih ili trivijalnih) šarolikih, pomodno „multidisciplinarnih“, problema i pitanja, čudio sam se što se ta teza nije pojavila ranije. Pa ipak, siguran sam da tezu o „kraju istorije filozofije“ malo koji filozof, kada malo bolje razmisli, može da prihvati. Evo i zbog čega.

Postaviću jedno pitanje. Šta bi u filozofiji bila „kontrolna instanca“ neke hipoteze koja bi definisala kriterijum njene „filozofičnosti“? U nauci kriterijum naučnosti je susret sa iskustvom. U filozofiji takvog susreta nema. Umesto njega, jedina kontrolna instanca filozofije je preživljavanje onih ideja koje „ne nestaju“, iako su (trenutno!) „pogrešne“, već se transformišu, vraćaju i filozofe novijih generacija ponovo inspirišu. Bez istorije filozofije bili bismo osuđeni na beskonačno ponavljanje otkrića točka. Već sada se u novijim tekstovima mogu primetiti velike praznine u klasičnom filozofskom obrazovanju, pa se zato o (pra)starim problemima

³ Za one koji ne veruju na reč, evo citata: „Epistemičke ciljeve filozofije, ako ih uopšte ima, ometa bavljenje istorijom, jer imamo malo razloga da pomislimo da bi tvrdnje istorijski velikih filozofa danas preživele detaljnije ispitivanje. (Sauer, H., „The End of History“, *Inquiry*, September 2022)

raspravlja kao da su tek otkriveni. Da bismo izbegli potpuni slom komunikacije i imali uporište za legitimizaciju filozofskih teza, istoriju filozofije (i etike, naravno) ne smemo uništiti. Evo kako ovu tezu brani jedan promućurni filozof klasičnog obrazovanja: „Istorija filozofije je *lingua franca*⁴ koji, bar u smislu zauzimanja različitih tačaka gledišta, komunikaciju među filozofima čini mogućom. Ako nije prazna ili slepa, filozofija bez istorije filozofije je u najmanju ruku gluva“.⁵

Na ovom tragu, jedna od teza ove knjige koju u daljem tekstu neću posebno nametati već implicitno obrazlagati, jeste da je etika kao profesionalna filozofska disciplina naprosto nemoguća bez odgovarajućeg filozofskog obrazovanja. Ovo obrazovanje je mahom istorijsko, ali u istoriju etike se ne može naprosto banuti bez odgovarajućeg uvoda. Zato sam odlučio da se osvrnem na osnovne etičke pojmove, probleme i istorijski najznačajnije tipove etičkih teorija. Razlog za verovanje da ovaj moj pokušaj ima smisla jeste uverenje da se ni kroz kakvu jasno određenu intelektualnu disciplinu, pa ni kroz etiku, ne može kretati bez vodiča i jasno utvrđene putanje. Puteva verovatno ima različitih, a ovaj koji ja nudim je jedan od mogućih.

⁴ Opšti, svetski jezik.

⁵ Sellars, W., *Science and Metaphysics: Variations on Kantian Themes*, Ridgeview, Atascadero (CA), 1993.